

A. Gergely András

ILLANATOK, NYOMOK, LENYOMATOK

A „gazdátlan, téli utazó”, amint Veszprémbe érkezik, penészzöld bevonatú középületek és tömpe húszemeletes hatalmi izgatószerzvény árnyékába, áhítatosan széttekint, hogy még mielőtt a település lakójává fogadja, inkább maga legyen lakópolgára, s hogy harminc év múltán a maga „Bakonyának Párizsát” tisztelje meg mediterrán asszociációkkal, faragott istenszemek pillantásával, „múltat növesztő” hóeséssel, magáneros rózsakultusszal sajátos hazavárosát formálja élet-vízióvá. Géczy János *Veszprém-esszéje* olyan nyomokat fed föl a város arculatán és homályaiban, fényei között és kertjeinek illataiban, melyek nem a Balaton-felvidék egyik potenciális fővárosát, szakrális központját vagy pártirányítási odúját jellemzik, hanem hangokból szőtt, fényekből tákolt, ízekből faragott „kultihelyet”, ahol nemcsak élni lehet, de jól élni is. A Benedek-hegy keleti sziklafalának szentjánosbogár-fényei, a Tobak utca cserzővarga-házai, a Nagyréposti ház barokk alakfaragványai, az Elefántos ház díszje vagy az Agg-papok házában udvari kapuzata oly visszafogadó ismerőseiként élnek a kötetben, melyekről szólva nemcsak az író vágyképe szerinti táj elevenedik, hanem valóban Canetti és Brodskij mondatok-közi csapóajtói nyílnak-csukódnak impressziói hullámzásában. Apró fotókkal illusztrált a kötet, de ezek szinte méretben is csak térkép-díszítések, mert hisz a Séd völgyének (és a Szerelem-szigetnek) szeszélyesen kanyargó ereit vagy a színházi személyiségek, írói körök poézisét, Gizella-szövegeket, rezedalepkét és amerikai kőrist, kameruni törpekecskét s a vízholdó Korsós lány visszeres betonszoborlábát is úgy írja meg, hogy maga előtt látja az is, aki e nyomoknak csak egyszer (vagy annyiszor sem) lehetett észlelője. Veszprém „levegőbe épített város...”, Veszprémet „a lépcsők tartják egyben”, túlszárnyalhatatlanul „magasba nőtt”, s „úgy használja fel szélfúttá lakóit, mint olvasó a Bibliáját...”. Ha párhuzamai között a Cholnoky-impressziók is jelen vannak többek között, valamiképp mégis inkább a szegedi-debreceni testtartás hegyjáróvá változásával illusztrálja legjobban a historikus jelentéseket és történeti térszemléket. S nyugodt, rejtelmesen kanyargó városjárásai között talán elsősorban a „kívülállónak tudni magam” kíváncsiságával ered mindennek nyomába, ami az irodalmi várospoeitika ismert előképeire aszociálható. Sajáttá meg úgy teszi mindezt a *Nyom*

című kötetben,¹ hogy a teresedések miliójéről mint jóleső „kelepcéről” vall, majd rátekinet egy magasletről is, ekként: „Tapasztaltam, mint a helyük iránt elkötelezettek érzékelhették megannyiszor, a városunk attól, hogy minden pillanatban számon kéri, sőt ellenőrzi a lakóitól a vele való azonosulás meglétét és mértékét. A természete pedig szeles”.

A völgyhasadék koronás királynői városkája talán csak valamely laposkás asszociációval hozható összefüggésbe más földrész más tájainak másfajta lírikus képével és metaforikus rendjével. Pedig a mások helyeinek elfogadó szeretete, az ismeretlenül is belátható tájak képzet-szintű átélése, az emlékekre és feljegyzésekre épülő narratíva válik meghatározó tónusúvá Horváth Beáta kötetében, *A Hasadék-völgy peremén* című levélregényben is.² A kötet első írása már *Kedves Tanár Úr!* indítással szól 1998-ból, amikor a Szerző Kenyába indul régóta tervezgetett kutatóútra, avagy inkább a vándorló-felfedező nyomkeresésre, hogy a kötet végén (2005-ben) szuahéli köszöntéssel búcsúzzon Dr. Füssi-Nagy Gézáttól, (aki vagy két korosztálynyi Afrika-kutató lelki atyja és mentora volt az ELTE Afrikanisztikai Program vezetőjeként), s közben-közben is megenged egy-két közvetlen kiszólást a mesélésből, hogy professzora érdeklődését ébren tartsa leveleivel. Illatokban szerényebb az írás, mint a veszprémi városjárás esetében, de szagokban, az élet-viselés odőrjeiben annál dúsabb, s míg Géczy tapintatos és világoskéken puha tekintettel jár-kelel a városkában meg saját múltjában, addig e diáklány talpraesett kalandjai sisteregnek a fehér-nép leleményességétől, életképességétől és érvényesülési akarnokságától. Kétkezi varrólányként, önfenntartó diákként, szíves segítőként és elszánt Afrika-kedvelőként kalandoz a kenyai peremvidékeken, városi, falusi, társadalmi, életviteli értelemben egyaránt perifériákon, vallási-kulturális lenyomatokat keresve-gyűjtve és kommunikációs próbatételeket kiállva a masszai vidéken, kikuju, turkana és szamburu emberekkel, meg pakisztániakkal is, hogy a több ezer kilométeres útvállalások-költözések-nyomkeresések ne legye-

1 Géczy János: *Nyom. Veszprém-esszé*. Új Palatinus Könyvesház, Budapest, 2009, 86 old.

2 Horváth Beáta: *A hasadék-völgy peremén. Levélregény afrikai utazásaimról*. Publikon, Pécs, 2010, 253 old.

nek azért gond nélkül valók sem. A végén férjhez megy, ellentétben Géczivel, aki inkább válik, de a két nyomkeresőt főként stílris pátoszaik különböztetik meg (talán korosztályiak is ezek, bizonytalanságok), s az iszlám és a rózsza-kultuszok iránti elvárásolt férjférdő már itt, a Hasadék völgy tájékán diákos kalandosságú női sztorivá fejlík tova... Nagy, komoly szükség van minálunk a szinte mindenki számára „sötét talányként” kezelt Afrika hétköznapjainak megismerésére, s ez nyilván a kiadó legjobb szándéka lehetett (a Füssi-Nagy iránti tartós tiszteletet beszámítva), de a kötet talán legfőbb erénye inkább annak felmutatása, mennyire illanékonyak a szándékok, miképpen esetlegesek a nyomok, s ezek kósza követéséből hogyan keletkezik mégis érdekes-színes életlenyomat, melyre alkalmasint az olvasók is kíváncsiak lehetnek. Illetőleg, még egy erény: míg Veszprémben Géczy Jánossal úgy kódorgunk, hogy minden gipsz-puttó-gesztus mélységes kultúrtörténeti összképbe illeszkedik, regényes levél-rövidségű kisesszébe, mögöttük historikus tényekkel, áporodott vagy illékony felismerésekkel, tévképzetekkel és lepkefinom jelentéstartományokkal, addig Horváth Beáta kelet-afrikai matatu-kalandjai amúgyan esnek meg, ahogyan talán a legtöbb fekete országban éppúgy lehetségesek lennének: fegyveres rablás és szíves segítség, kiszolgáltatottság és halálveszély, kegyek és kellemek, áldozatok és áldozathozatalok sűrített kivonatát kapjuk szinte minden oldalon, elbeszél naplóként, petrólámpa fényében kvázi-levébe rótt feljegyzésformákban, melyek színes szövedékéből a legtöbb afrikai szépíróra messziről rá lehet ismerni. Nyomok ezek is, lenyomatok inkább, naptárral lepergő érvényű levelekbe foglalva...

„...Isten itt is, ott is / egy és ugyanaz, / és hogy a lélek él, hogy a lélek az, / mi bennünket mind eredendően összeköt, / és nem a vér...” – rója Fehérben és énekelve című versében a tanulságot az Újvilágban tett útjáról jövet Szűgyi Zoltán, kinek *Pillangóversek* kötetében³ ez egyetlen hosszabb vers a bácskai születéstől a kispesti jelenig fölhalmozott lebbenő lenyomatokból építkezik, a tiszai löszfaltól a nagymama angyalfiguráján át az Új Symposion át „a vért lélekre” cserélő orvostanonc bölcsészíg és a külvárosi platán magányát költő-társtalan magányba fordító életérzésig repked. A születő vers pillangóként szállongása mellett a költő reményt, kert, növényt, imát, koszorút, szeretetet, kételyt, menedékvárost, gonosz időkét és békességet, ármányt és aggodalmasságot, mosolyt és hazátlanságot, álmat

és kőrózsát formál haikuvá, feladatot, pillanatot, illanó szépséget, vizeket, hallgatást, áttűnést és távolodást öltöztet pillangó-alakba. Rendíthetetlen vigasztalásokat és dermedt szavak magányát ötvözfönja-összetoldja azokba a háromsorosakba, melyek a kimondottat a kimondatlannal, a formáltat az elhallgatottal hozzák kölcsönkapcsolatba. A képi metaforák és emlékezeti röppenetek ritmikus rangsor nélkül, a mélység veszélyével packázva körvonallazzák a korosztályi önelzámolás kockázatait, valahogy azonban – mint a lepke-lét kívánja is – mindig megleli ürügyét a következő sorokhoz és fohászhoz. Sőt, a következő kötethez is: *Hangosan és csendben, Ég a föld, Két part között két folyó, Amint vagyok, Erdő és más versek, Élet és lélek, Ördögkapu, Nincs visszaút* – szinte három haiku maga az életmű is kötetcímekben olvasva... A tizenegyedik opusz pedig az a letisztulás vagy libbenő távolkép, melyhez az olvasó már alig tenne hozzá valamit, ha a *Vagyok aki vagyok* korszakán túl is most az élől pillangó nyomait vágyik átlátni.

Szűgyi Zoltán pillangóhaiku-csendélete, melyben „Porfényes székek, / aszalt almaseletek, / Asztalfőn a bölcső” három sorában sok-sok erős képi metafora és mentális emlékezeti effektus karol össze, szinte „porfényesen” szelid keretbe illesztetten jeleníti meg a memória, reflexió és képzettársítások elemi részecskéiből konstruált illanást, melynek egy másik tudás- vagy élményterület szótárában egészen magasra tornyosult képzetanyaga van. Az emlékezet mint hagyomány-kötött *metafora-háztartás*, majd a *természetes és mesterséges emlékezet* karakteres más-sága, s erre épülően a *kollektív emlékezet* tapasztalati tájképei alakítják ki azt a memória-birodalmat, mely a virtuális múzeumok sokasága révén a múlt referenciájává válik a jelentésmódosulások és lenyomat-rétegek magánemlékművei révén. Ezt a képzetbeli és tárgyiasult emlékműzeum-épitményt mutatja be nyomok nyomdokain át Antik Sándor, aki egy lehetséges emlékezet és az alkotó gondolkodás kommunikációs nyelvtanát konstruálta meg egyetemi tankönyvként, de annál jóval szélesebb igényre tekintettel, hiánypótló forrásműként is.⁴ Kár, hogy kötetete (mint az Egyetemi Műhely Kiadó és a Bolyai Társaság kolozsvári közös kiadványa) csupán jószándékú emlékezet-megmentő hatásra törekedhet, hiszen témaköre is, hatóköre még inkább a kortárs szövegkultúra vizuális-virtuális lenyomatainak sodrásában oly ritka értékkel bír, hogy arra az „elekt-

3 Szűgyi Zoltán: *Pillangóversek*. Orpheusz Kiadó, Budapest, 2009, 84 old.

4 Antik Sándor: *Vizuális emlékezet és képi metaforák*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2008, 165 old.

ronikus emlékezet” már-már csupán elavult őskorpuszként tekinthet, lévén hordozófelülete könyv, mely ha a digitális memóriát külön nagy fejezetben és a vizuális korpuszt tíz tucatnyi képet felvonultatva illusztrálja is, azon kevesek tapintás-öröme marad inkább, akik a pillangó-időkben is képesek-érzékenyek megragadni a porfényes székek és aszalt almaszeletek jelentésének súlyát. A Szerző látszatra az Egyetemi Füzetek sorozat egyik forrásirodalmát kínálja első impresszió alapján, közelebbre merészkedve azonban az emlékezési jelenségek és az emlékezeti tevékenységek roppant széles spektrumát fogja át, melyet láttatnia már a művészettel parallel tevékenység szinte. A tudatos tevékenységek és a tapasztalati pillanatok tanulási összhatása – mint a memóriakutatások is illusztrálják – nemcsak magasabb rendű idegrendszeri aktivitás rögzítői, hanem a modellezett tudati funkciók mellett és mögött a túlélést ígérő praktikum meg a művészi képzelet interaktív szférájának együttes megnyilvánulását is eredményezi, ehhez pedig kortárs művészek konceptuális és érzéki világaiba kalauzol bennünket. Az Alexandriai Könyvtártól az Orbis Pictuson át Tjebbe van Tjiden digitális médiaművész designeri működéséig annyi területre vándorol már, hogy magamagának is komoly szüksége lesz a zárófejezetben memóriametamorikus képzettársítások történeti és médiaművészeti lényegkiemelésének elvégzésére, tetejébe gazdag könyvészet mellékelésére is.

Inka, egyiptomi vagy indián írásmódok ismeretetésén és a természetes emlékezet „akusztikus partitúráin” alapuló emlékezetpótló megoldásoktól az idői képrétegeken át a múzeum és archiválás kortárs kérdéseiiig mindvégig ott húzódik az igény Antik Sándor kötetében az impresszió, a tudás, a konvenció megőrzésére, „hasznosítására”, konvencióinak továbbadására. Mintegy hasonlóképp kommunikációs és konvenciókon épülő szokásvilág megjelenítését vállalja hasonló monografikus igénnyel Veres Emese-Gyöngyvér is, aki a csángó falvak írásos és folklorisztikus forrásirodalmának teljesség-igényű feldolgozása és életes tapasztalat beillesztése révén az evangélikus vallásnéprajz egyik legmeghatározóbb művelőjévé vált az elmúlt évtizedben. „*Ma leszek először házádban vendéged*”. *Felnőttéválás a barcasági csángóknál* címmel a konfirmálás ünnepeinek szokásrendjébe avat be a Barcasági Könyvek 1. kötetében.⁵ Mint a hazai Vallási Néprajz önálló

kiadványsorozatának (is) szerkesztője, Szerzőnk a kötet mintegy száz fotónyi mellékletével ugyancsak impozáns dokumentációt vonultat föl a ritka tematikájú evangélikus vallásosság folklorisztikai, vallás-etnológiai és egyháztörténeti szempontból is fontos (mi több: hiánypótló) területéről, hogy a hétfalusi csángók magyarrá lett és magyarnak megmaradt gyülekezeteit a maguk hétköznapi életvitelében érje tetten. A kötet előszavát tisztelgő értékeléssel író Voigt Vilmos szavai szerint „az európai távlatot nem kell hosszasan keresgélni. Közhelyként szokták említeni, hogy a brassói csodálatos Fekete templom földrajzilag az európai gótika határpontja. Az ettől keletre élő hétfalusi evangélikus magyarok pedig a reformáció ugyanilyen határpontját képezik. Ők ezt immár évszázadok óta így élik. A tudománynak pedig mindenképpen igazi kötelessége, hogy ezt a páratlan értéket méltó módon mutassa be” (14. old.). A Szerző az 1988-ban létrejött magyarországi és erdélyi evangélikus testvérgyülekezeti kapcsolatok 1996 óta nyomon követett közös konfirmációs közösségiségének keresésével teljesíti ki a Brassó környéki Barcaság szászok és románok közé ékelődött tíz falujának kollektív szertartásosság-képét. Közelítése még a csepeli evangélikusok révén, nem kutatóként, hanem hívőként indult, a beavató rítus pünkösdi szertartásainak részvevő megfigyelése a konfirmáció-kutatás néprajzi anyagának áttekintése alapján teljessé vált ki, kulturális antropológus indítással ez kiegészült „a korábban feltárt tények mozgósításával, a korábban kialakított fogalmak felhasználásával” (Geertz), és a csángó evangélikus gyülekezetek szokásszerkezetében, ezek jelentéseiben megjelenő egységes, stilisztikai variációk (Popp) rögzítésére vállalkozva, hogy azután az Arnold van Gennep kialakította átmenet rítusainak fogalmkörében keresse a vallásos rítus szociális karakterének lenyomatait. Olyan nyomokat tehát, amelyekről Gennep óta ismert, hogy „az egyén életének objektív változása kulturálisan csak akkor nyeri el lehetőségét, ha a változások társadalmilag kialakult és elfogadott formák között érvényesítik”, mégpedig az életszakaszok/életkorszakok közötti átmenetek rituális szokáscelekmények révén kialakított konvenciói szerint (18. old.). Ez átmeneti rítusok (pontosabban az átmenetek rítusai) bármely közösségben léteznek is, ehhez szokásrendet, feltételeket, próbatételeket és hittételeket rendelnek, vagyis a felelős felnőtt közösség tagjává válást előlegezik meg, így többek között a „betanulás” szertartásrendjét, a közösségi jóváhagyással történő beavatást, a korszaltályi vagy (átmeneti) társadalmi léthelyzeti álla-

5 Veres Emese-Gyöngyvér: „*Ma leszek először házádban vendéged*”. *Felnőttéválás a barcasági csángóknál*. A Magyar Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportjának kiadványa, Budapest, 2005, 242 old.

potból egy másikba való átlépés magasztosságát is biztosítva. A beavatások (Mírcea Eliade szerint a látszólag nem demokratikus céljának ellentmondóan, hiszen bármely beavatás egy előzetes válogatást feltételezne) mindenkire, aki korosztályi alapon ehhez időben közel kerül, kulturális átváltozás során hatnak, először elválasztó, majd eltávolító, végül befogadó-beépítő szertartásokon át. Ezek sorát ismertette a Szerző aprólékosan beavat a konfirmáció vallástörténeti jegyeibe, elemeinek rendszerébe, hogy azután maga a rítus egészének részletező megjelenítése révén vezessen közelebb bennünket a szertartások irodalma, jogi normái, konvenciói, jelképei, előkészületei, körülményei és következményei teljesebb átlátásához, majd az anyakönyvezés, az adomák-történetek-hiedelmek világa, s végül a mellékletek révén bemutatható egyedi-települési előfordulásmódok jelentésrendszerébe. A kötet mintegy fele a mellékletekből összeálló helyi ismeretanyag dokumentációja (képekkel együtt), a többnyelvű összefoglalók pedig pontosítják a társadalmi átalakulások során a konfirmandusok helyzetét, felkészítését, avatását, vizsgáit, a jelképes felnőtté válás egész szakrális „menetrendjét”, melyek azért is izgalmasak, lévén a kommunizmus állam- és társadalom-ideológiájának nem lehetett szüksége, a világi életben meg nem lehetett helye a konfirmációnak, amely azonban a barcasági csángók esetében mégis nemzeti hovatartozást (is) tükrözött, családi kapcsolatháló erősítését szolgáltatta ajándékozások révén, s feltételévé vált (az első úrvacsora-vétel után) az egyházi közösségben is a házasodásnak, egyházfelügyeleti szintjévé lett a hitbéli hovatartozásnak is. Szimbolikus és szakrális kommunikáció terén tehát olyan szokás-korpusz jelenlétét biztosította, melynek a társadalmi testben, közösségi térben, identikus hovatartozásban jóval súlyosabb hatása és sokkalta mélyebb jelentősége volt/van, mint azt az eddigi néprajzi megközelítések ott helyben feltárhatták volna.

Ezt a múlthoz való kortárs viszonyt, a hit és a hitbéli közösségek létének, mentális örökségének vagy hiányának komplex rendszerét tekinti át a hasonlóképpen néprajzkutatói és teológiai érdeklődéssel témaköréhez közelítő Szabó Tünde Judit is, aki *A miskolci zsidóság története és demográfiája. A kezdetektől a vészkorszakig* címmel publikálta művét.⁶ A monografikus hiánypótlás igénye itt is a kö-

tet felében szikár és pontos dokumentáció, névsorok, forrásanyag és fotók köre, az első rész azonban bevallottan a mai retrospektív igény szerint formált, mely a hazai várostörténetben is sajátos súlyú és szerepkörű Miskolc közegében vizsgálja meg egy kulturális és vallási, demográfiai és gazdasági lakóközösség identitásának, egzisztenciájának feltételrendszerét. A Szerző akként, mint fennebb említett kortársai, összképet, eddig hiányzóan pontos és száraz szakkutatási lenyomatot kíván nyújtani a miskolci zsidóságról, bizonyítva ugyanakkor azt a kínzó pusztulást is, amely e vallási-tradicionális közösség 20. századi megkritikulásának mai következményeit eredményezi. Kiindulópontjaként a hazai várostörténetben írhatnám elven és marginalizálással vagy tiltással szabályozott zsidó betelepülést jellemzi, majd a kereskedelem, iparban, szolgáltatásban, városfejlesztésben részt vállaló vallási közösség felvirágoztató hatását mutatja ki szinte jelentősebb családonként, jeles nevekként (Latabár, Ferenczy, Munkácsi, Pressburger, Bárd, Lövy, stb.) és miskolci kapcsolataik precíz felderítésével, hogy a záró blokkban név és születési adat szerint rendezve mintegy százötven oldalnyi jegyzékben tegye elérhetővé a kutatás és érdeklődés számára eddig ismeretlen hétézer áldozat nevét. A záró gondolatok kicsengése alapján a kivételes szorgalommal összegyűjtött, fájó múltképet és még fájóbb jelen helyzetet megbolygató adatkeresést kénytelen a Szerző annak megállapításával zárni, hogy a kutatás nem lezárt és teljes, hanem csupán megindult és abbahagyhatatlan, hisz még egyszer ennyien estek áldozatul a nyilasterror és a náci örület időszakában, akikről ma már valomások, emlékek, csoportszintű imázs is alig van, nemhogy pontos kimutatás. Tudásbázis alapozó tehát Szabó Tünde Judit munkája, aki vállalatát nem tekinti lezártnak annyiban sem, hogy folytonos városvezetést tart a miskolci zsidósággal összefüggő belső terekben, kiállításokat szervez, dokumentumokat gyűjt, hitközséget támogat, temetőt szemlél és emléket ápol, erőt ad rászorulóknak és olykor utolsó megnyíló lehetőséget azoknak, akik számára már a hitközség sem elég élő, akik fájdalomukban és méltatlan sorsukban megbékélve a tradíciókról való lemondást választották immár, akik múlt-víziói a belenyugvó és megbocsátó tudomásulvétel ellenére sem lehetnek annyira könnyen elfogadhatók, hogy az utolsó erőiket az önmegadásban oldják föl. Tükröződik ez interjúkban, fotóanyagban is, tehát a narratív történetmesélés feltételeiben, az emlékezet fennmaradásának támogatásában, az értelmetlen és méltatlan véráldozat eszelősségének keserűségé-

6 Szabó Tünde Judit: *A miskolci zsidóság története és demográfiája. A kezdetektől a vészkorszakig*. Szerzői kiadás a MAZSIHISZ és MAZSÖK támogatásával, Miskolc, 2011, 344 old.

ben, az egyre csökkenő helyismereti tudásban, az olykor (és mind sűrűbben) feltűnedező holokauszttagadásban, végső soron pedig annak alapvető belátásában, hogy mivé nem lett volna Miskolc történelmi nagysága, gazdasági szerepe és országon vagy térségen belüli súlya, ha nem lett volna a városnak és környékének szerves zsidósága. A Szerző bár bevezetőjében idézi a megelőlegezett tanulságot, mely szerint „halandók nehezen juthatnak el a megismerés és az igazlátás világába”, de ezt követően még 340 oldalt szán arra, hogy e nehézségek csökkentésének Reá eső részét teljesítse, s hozzájáruljon a teljesebb, korrektebb, igazabb Miskolc-kép kialakításához, melyben a 18. századtól fokozódó mértékben vállaltak szerepet orvosok, gyógyszerészek, szociális munkások, gépgyári és vasöntődei munkások, sörfőzők, pékek, fakereskedők, malmosok, szövőgyáriak, boltosok, nyomdászok, antikváriusok, vendéglősök és szállodások, ügyvédek, üzlettulajdonosok, bankárok, könyvesboltosok, kalaposok, kárpitosok, hírlapírók, könyvkiadók, tanárok, gazdaságosok, közírók, szerkesztők, rabbik, műgyűjtők, jogászok, takaréktulajdonosok, politikusok, építésszek, vendéglősök és sokan mások. Szabó Tünde Judit kötete épp annak bizonyosága, hogy a kollektív emlékezet számára még a romló állagú vagy kívülálló által pusztított szimbolikus közösségi elemek is képesek fennmaradni vagy újrakonstruálódni, ha van mi éltesse őket, s az emlékezetmunka elvégzése a nem halogatható, nem elodázható tevékenységek körébe tartozik, melyet a rítusközösség és élményközösség is csak akkor képes aktivitásban tartani, ha gyökereit, kiterjedt lombzatát, fényeit és árnyékát egyetlen szerves egészben láthatja át. Hinni az átmenet rítusainak létében, s abban is, hogy mindennek, ami átmenet, meglehető a szimbolikus és rituális tartalma is, ékes lenyomatban jelenik meg ebben a kötetben. Erénye továbbá a műnek, ami a helytörténeti monográfiákban nem okvetlenül van jelen, hogy megkülönböztető figyelmet fordít a város belső történésein túl a városkörnyéki települések életére, múltjára, képviselőire is, egyensúlyba hozva város lakó ember és környezete, írástudó ember és etikai vállalása konszenzusát, mindezek foszladozó, de még éleszthető hagyományának fontosságát.

Akit még érdekel, tájékozódhasson, akit még érint, emlékezet által megbecsülést kapjon – ez lenne kihangzása a miskolci zsidóság hagyományformáló és reflektált jelenlétének összképét nyújtó monográfiának, ahol a lehetségesen magasra tornyosuló képzetanyag lassanként az ellenoldali egyre alacsonyabb és olykor egyre alábbi metafora-ház-

tartás áldozatává eshet. Sajnos, etikai fenntartásoktól függetlenül... Messze tágabb tudásterület, de hasonló kihatású „ember és környezete” tematika, amit Lányi András és Jávor Benedek szerkesztésében *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény* címen a L'Harmattan jelentetett meg Ökoetika sorozatában.⁷ A szerkesztők a legkülönbözőbb gondolkodási iskolák és ökológista irányzatok közötti kalauzként szánják szövegválogatásukat, kérdéseikkel egy civilizációs katasztrófa jeleit véve körül, elvitatva a hagyomány érvényességének tételét és a megújulást ezzel szembeállító szemlélet térnyerésének indokoltságát. Abból indulnak ki, hogy „környezetetika” azért nem létezik, mert minden érdekkör, mozgalom, vállalat más és más környezet-fogalommal operál, más és más tételeiből másképp vagy másként következik cselekvési program vagy értékrend, így következtéseik is másokká lesznek, avagy másokévé, akik alkalmasint az ember és környezet viszonyát nem etikai, hanem haszonelvű szempontból válaszolják meg, mert a legkevésbé sem zavarja őket globális környezeti válság vagy akár az öko-filozófia legújabb irányzata sem. Ha – vagy mielőtt még – „a természet vége” korszakához érkeznénk, leginkább a jóról és rosszról való alapvetést kéne újragondolni, „az egész etika” alapkérdéseit kellene ismételtelen megfontolni, erről árulkodik e környezet-etikai szövegválogatás is. Ami a jót illeti, fölöttébb jó lenne ilyenkor a tizenkilenc szerzői művet alaposabban bemutatni, de az már nem recenzió része lenne, hanem kisesszé, vagy tananyag-kivonat egy egyetemi szakkurzusra. A válogatás látható gondolatmenete a kiknek érdeke, kiknek környezete, kinek földje és éghajlata kérdés felől a közösségiség, szolidaritás, mentőcsónak-partnerség, együttes érdek és függőség témaköreire át az ökológiai válságok történeti múltja, ószövet-ségi időktől a kereszténység történeti múltja, mai válságunkig ívelő hullámzásai, majd a „mélyökológia” és feminizmus azonosulási stratégiáival folytatva az ökofemomenológia, a Föld Hangja és az állatok jólétének kérdése felé ágazik el, végig vállalva, hogy a „környezet” fogalma mindahhoz szorosan fűz mindannyiunkat, amihez közünk van, amihez tartozunk, vagy amit otthonosnak kívánunk tekinteni. Mindehhez képest nem felmentés a technológia perfekcionalitása, nem kárpótlás a „legyőzött” természet, nem megoldás a szorongás (Heidegger), az idegenség-érzet (Camus), a rossz közérzet (Freud), a fáradtság (Husserl) és a lét abszurditás-élménye

7 Lányi András – Jávor Benedek szerk. *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2005, 380 old.

(Beckett), de az egoista önmegvalósítás-vágy vagy a kollektivista rémuralom „életigenlő” propagandája sem. Viszont az élők „több-mint-emberi” közösségének felelőssége azonban épp emiatt túl van a jó és rossz dualitásán, a tömegember és az ego érdekmisságán, a környezet és az egyén lehetséges/hiányzó harmóniáján, mert a bioszféra megrontásának, embervoltunk hanyatlásának következményei minden kortársunkat értelmetlen létre ítélik, amennyiben nem képes önmaga és környezete etikai és esztétikai megformáltságában tudatos cselekvőként részt vállalni. E tudat(osság) mint lenyomata az emberit a „nem-emberitől” elválasztó, az ellenfelet az ellenség státuszába szorító küzdelemnek, a természet túlsúlyát mutatja ugyan, de esendőségét is, meg azt is, hogy magunk is a természet(es)nek részei vagyunk, ha nem tisztán üzleti kalkulussokká fokozzuk le önképünket, s ha a tudományos megismerés határait nem a környezet ellen fordítjuk, hanem megértése felé. Ha már vallásos, rituális tisztelet nem maradt bennünk ennek mint attitűdnek megtartására, s ha már a Gondviselés keresztény hagyományát ez erkölcsi törvények átíróinak átengedett szereputattá degradáltuk, merő öngyilkosság odáig is elmenni, hogy az akaratszabadság és a kanti erkölcsi tiszteltreméltóság emberi elvét csak a maga törvényeit kizárólagosan maga érdekében forgalmazó „magasabbrendűség” nevében akarnokoskodunk. Önzésre, öngondoskodásra, alapvető jogok élésére a veréb és a hársfa is képes, gondoskodásra is – akkor meg mi is lenne az, ami felsőbbrendű kizárólagosságunk győzelmével hódíthatna törvényei nevében? S hát elfogadjuk-e, hogy „létezik nem-emberi nézőpontja a világnak”? Az emberre háruló felelősség, a részvét erkölcsi kötelessége a modernitásban már nem a ráció, hanem sokszor az irracionális uralmát kénytelen felismerni, s ez ellen a méltányosság, a felelősség korlátozott (vagyis az elkövetettel szemben a még visszacsinálható, helyrehozható) állapotait kellene önerővel megépítenie, a jövő nemzedékek életlehetőségeinek visszafogható korlátozására is figyelemmel, „minden élők falugyűlésén” való önkéntes részvétellel – mint ezt Lányi András bevezető tanulmányában a publikált írások összhangjából érdemben kiemeli. Ha „az uralom és az ínség jegyét a Másik az arcán hordozza”, pusztá tekintetével is kényszerít már arra, hogy törődjek Vele, respektáljam másságát, találkozzak milyenségével, tegyek Érte, s nem kizárólag Ellene... Magunk, mint megszólítottak, s olykor mint válasza méltatlanok épp a Mások értéktaapasztalata révén lehetnénk többek, ha a szükséglet hiányérzetét az

új tapasztalat rögzíthetlenségével és emberi környezetünk tekintetének megértésével egészíthetnénk ki. De lehet-e az ismeretlenről tapasztalatunk, van-e arca a Másságoknak, olyan, melyet a helyzet és szituáció segédfogalmaival még nem írtunk le, hiszen ehhez, ennek mélyéhez a Találkozás öröme és talánya szolgálhat csupán mindannyiunkat összekapcsoló körülményként. A „természet vége”, miként a Húsvét-szigeteken, Mezopotámiában vagy bárhol a széles földtekén, egyazon civilizáció története, melyben önmagunk vége is egyszersmind a megkülönböztetett emberi önérték drámája, persze perspektívája, esélye éppúgy...

Az értékek transzcendentális és etikai rangja, univerzitása azonban sosem volt, sosem lehetett, sosem is lesz majdan egyetemleges mércéje az emberi állapotnak, ahogyan a környezeti tényezőknek sem. Minden értékter valahol határos, megépített, konstruált, néhanapján kifejezetten merev és kizárólagos... – jelesül akkor is, ha szűk ez a szerkezet, akkor is, ha bolygóközien tág. Utóbbiban azonban már a pillangóknak sincs tér, illanataik aligha mérhető csillagporral, noha maga a mozgás, a röppenés készíthettségé mindig magán hordozza a sikeresség és eredményesség reményét is. Ugyanígy értékek és mozgások térbeli kapcsolatrendje veszi körül a hétköznapi léteket, állapotokat, elmozdulások világát, de megragadhatóbbnak tetszik, ha transznacionális vagy lokális térben nevezzük meg történéseit. Ezt a szándékot emeli a míves-magvas tudományosság rangjára a csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, immár harminc esztendeje. S most, hogy az *Antropológiai Műhely* 2009-es kötetében a KAM első tíz évének gazdagon árnyalt és pontos leírását, visszaemlékezését találjuk,⁸ mintegy megerősítést nyer az a fő törekvés, hogy maga a tudomány önreflexiója, a kutatás és a kutatók felelős önképe, a társadalmi másságok és mozgások hiteles leképezésének vállalása mi módon szolgálhatja a közösség (ez esetben a székely népesség munkamigrációja) össz-érdekét. Az Antropológiai Műhely két fő témakörbe illeszkedő tanulmányok közleménye: *Értékek a transznacionális térben* az egyik, mely a munkamigrációk (korábban székelyföldi/magyarhoni vagy székely/magyar/román/cigány) dimenzióit mostanság immár a ciprusi, németországi, skót, angol vagy svájci idegen világok értékrendjében a saját otthoni másság jellegadó vonásaival kell ütköztessék, az elfogadással, a visszautasító értelmezéssel,

8 *Antropológiai Műhely*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda. Évkönyv, 2009, Pro-Print Könyvkiadó, 304 old.

a materiális javak tárházát a posztmateriális értékek kiegészítő Más világokban meglelt bizonyos bizonytalanságokkal. A másik témakör a *roma léthelyzet a székellyföldi térségben*, amely a kialakíthatatlan elkülönült életvilágok helyett a zajló modernizációs sodrás helyi értékeit, adaptációs stratégiáit, életvezetési modelljeit és fizikai termegosztási eljárás módjait foglalja magába mint önmenedzselési megoldást, aktív részvételi attitűdöt, kölcsönös előnyökre épülő „munkamegosztást”. A kötet írásait egybefogó szerzőpáros, Bodó Julianna és Biró A. Zoltán nemcsak e két témakör gondozói, koordinálói, szerzői vagy kutatásvezetői, de a KAM (eredetileg 1980-ban még mint Etnológia Kör) megalapozói egyénileg is, régi kézírataik közlésével csoportos tudománytörténeti lenyomatokként is tisztán felmutatják azokat a folklorisztikus érdeklődési etapokat, amelyek a nyolcvanas években a roppant korlátozott nyilvánosság és repülőegyetemi illegalitás terében mutatkoztak meg. Települések életvilágával foglalkoztak, térhasználatról, kommunikációs és csoport-szerveződési folyamatokról készültek már legkorábbi munkáik is, 1987-ben megjelenő első kollektív szerzői kötetük ugyancsak ezt a néphagyományba ékelődött-préselődött változás- és mozgásdinamikát keresi falusi-kisvárosi körülmények között. Az első évtized dokumentációja a huszonöt-harminc éves visszatekintés mérvadó pillanatainak, megnyilatkozási kísérleteinek, önépítkezési törekvéseinek árnyalt rajza marad – olyan elbeszél adathalmaz, mely jelentésségét nem pusztán a narratíva visszafogottságával teremti meg, hanem a jelentéstér állapotábrájával, a mozgások érzékeltetésével, szigetek és völgyek, hullámvázok és rítusok, tradíciók és modernitások egészben láttatásával is hitelesíti.

A KAM maga-kreálta mássága, kutatásainak, elemzéseinek és térbeli érdeklődés-kiterjedésének, környezet és egyén, csoport és hagyomány, modernitás és megátalkodottság rajzolatainak ekkénti egésze kitűnően mutatja mindazt, amit a humán ökológia és az adaptációs folyamatokra fókuszáló kortárs migráció-lélektan hasonlóképp felmutatott az utóbbi évtizedek társadalomtudományi gondolkodásában. A „régébb” csak (szocialista) nemzetállamon belül, újabban immár európai keretek között migráló munkavállalók szociometrikus rajzolata egyben annak a globalizációs sodrásnak is tanúja, melyben a másutt-lét és másként-lét feltételei megkívánják a feltétel nélküli adaptációt, a környezeti hatások fenntartások nélküli befogadását, az asszimilációs nyomás hatékonyságának egyértelmű jeleit. Olyanokat tehát, melyeket a másutt és más-

honnan elmozgó népcsoportok is hasonlóképpen illanásokban, tipikusnak tetsző marginalizáltságban, „hasadékvölgyek” partján vagy metaforikus emlékezet-építési aktivitásban leltek meg, illetőleg konstruáltak meg magukban, környezetükhöz fűződő kapcsolataikban. Éppúgy, miként az amerikai magyarok megannyi migráns nemzedéke, kikről Papp Z. Attila szerkesztett egybe korszakosan átfogó migráció-szociológiai kézikönyvet: a *Beszédből világ. Elemzések, adatok az amerikai magyarokról* címen napvilágot látott kötet⁹ szinte akkurátus tematikai szabályossággal veszi sorra a magyar Amerika-képet és az amerikai magyarok kreálta „self made man”-ek sikertörténetén túli demográfiai, szociológiai, kisebbségtudományi adatbázisok, ottaniakkal készült interjúk anyagát is, így leírásokból, át- és elbeszélésekből hozza létre az intepretált világot, hogy ezzel az amerikai magyar szervezetek, emigráns csoportok önképéhez is hozzájáruljon a tudomány eszköztárával. Ezek is lenyomatok tehát, nyomozások azok után, akik ugyan magyarok, de ezt nem kürtölik világgá, nem viszik közösségekbe, hanem csupán megmaradt kötődésekkel élnek egyes központokban (Los Angeles, San Francisco, Sarasota, Chicago, Cleveland, Washington, New York, New Jersey), s közülük negyvenkilencel készült interjúkból fejlik fel ez a kisebbségi létforma, etnikus identitás, korosztályi másságok, demográfiai és egyéb kötődési jegyek jelentéshalmaza, mely kiegészíti a mintegy 120 ezer „amerikás magyar” hogylétének ábráját (ennyi csak a magyarul otthon vagy családi körben anyanyelvükön kommunikálók száma, a népszámlálási adatok összesen 1.398 ezer lakosra utalnak), s ehhez a magyar identitást őrzők mintegy egyharmadának szervezetekhez tartozását is témává avatja. A vaskos kötet tanulmányai az amerikai magyar szervezetek és működtetőik közelképét (Papp Z. Attila), a hétvégi magyar iskolák állapotrajzát (Németh Szilvia), az Államokban működő szervezetek-közösségek adatbázisának ismertetését (Márton János), a 2000. évi népszámlálás jellemzőit (Pakot Levente) és a szervezeti életre, identitásra jellemző tipológiát, diaszpóra-tudatot, lokális és rurális közérzetet, identitáskonstrukciók nyomvonalait (Papp Z. Attila) veszik sorba, kiegészítve mindezt az interjúalanyok, magyar nyelvhasználók, népszámlálási adatokból fölfejtethető közösségformálások bemutatásával. Roppant izgalmas szervezeti tipológia, eredettudat és gyökértelenség-élmény, a „magyar-

9 Papp Z. Attila szerk. *Beszédből világ. Elemzések, adatok az amerikai magyarokról*. Regio könyvek – Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2008, 514 old.

kodás”, cserkészkedés, egyházakhoz fűződő viszony etnoperszonális sajátságai bomlanak ki a sokszáz oldalon át, földrajzi elhelyezkedés, oktatási részvétel, önbesorolási mutatók, egyházi és gazdasági jelenlét alapján ugyancsak árnyalt, az eddig „Amerikás magyarokról” ismert képhez képest újdonság lenyomat alakjában (ennek hangsúlya is jelen van a Szerkesztő Czoch Gáborral közös bevezetőjében is). Az elemzés korlátai az amerikai népesség mintegy fél százaléka alapján nyilván nem engednek meg minden illékony pillanatot belátni, de mindazt, amit kemény demográfiai és szociológiai tényanyagból kiolvashatónak vélnek, az asszimilációs trendek ismertetése révén tudják megjeleníteni a hiánypótló kötet szerzői.

Intim lépcsők és nyiladozó zöldfüge-cserjék illatánál kezdtük e szemlét, hogy azután kulturális nagytérség, avagy egész földrész kiterjedésű „lenyomatokból”, völgyekből és városi hangokból szőtt finom árnyalatú metaforák, kollektív emlékezeti és lokális szokásrendi normák hatásait tükröző képzetársítások, memóriatornák és kommunikációs kon-

venciók jeleiből csalogassuk elő azt a tudáshalmazt, melyet megérteni remélünk. E folyamatban, midőn a nyomok interpretációkká, a lenyomatok emlékeztették a közösségi víziók illékony tudássá asszimilálódnak, különböző elbeszélésmódokat értünk tetten: személyes indíttatású városkép és levélregénybe parfümált élettények, villanatnyi emléktöredékek és modellezett tudati funkciók lényegkiemelése, eltűnő identitást megőrző szándék és a Mások hogyanlétének elfogadására elszántság, transznacionális vándorlás és szétszóródásban megélt összetartozás enharmonikus képletei együtt mutatják (külön-külön is) a létszférák interpretációit és olvasatait. Az már csupán a recenzens lelkén bevésődött felelősség, hogy épp ezeket válogatta össze olvasóinak... De mert minden csak lenyomat és értelmezés kérdése, e felelősség is majdhogynem addig érhet csupán, míg a következő olvasatok az újabb könyvek fölött illanó belátások nyomán megjelennek majd. Addig már el leszünk ezekkel is, a kínált művek olvasatai több hónapnyi lenyomat-gazdagítást ígérnek...